

З ІСТОРИЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ПОБУДУ

Володимир Євстахіївч

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

На берегах Керченської протоки, яку колись називали Босфором Кімерійським, існувала від V ст. до нової ери Босфорська держава зі столицею в Пантикапеї (суч. Керч). Від 106 р. Босфорська держава була об'єднана з Понтійським царством, яке знаходилося на південному березі Чорного моря. Від 66 р. до н. е. Босфорсько-Понтійська держава була в залежності від Римської імперії. Про те, що християнство поширювалося також у Понтійсько-Босфорській державі, свідчить перше послання верховного апостола Петра, яке було адресоване до християн у Понті, Галатії, Каппадокії та Бітинії. Апостол Павло в посланні до Колосян [3, 11] говорить, що в Христа немає різниці між євреєм, скитом та ін. Історик Б. Д. Греков пояснює, що весь південь нашої країни греки називали Скитією, а римляни — Сарматією.

Євсевій Кесарійський (помер у 304 р.) пише, що у Скитії проповідував християнство апостол Андрій, брат Петра. У "Повісті временних літ" оповідається, що Андрій учився у Синопі, звідси прибув у Корсунь (Херсонес), що знаходився біля суч. Севастополя. Тут довідався, що недалеко є гирло Дніпра. Андрій вирушив угору Дніпром. Побачивши над Дніпром гори, сказав до учнів: "На цих горах засіє благодать Божа, буде город великий і воздвигне Бог багато церков" І вийшов на гори, благословив їх, поставив хрест, помолився Богу і зійшов з гори цієї, де опісля виник Київ. Потім подався Дніпром у вершину ріки, де згодом засновано Новгород, відвідав країну варягів. Прибувши до Риму, оповів про те, як учив і що бачив. Звідси повернувся в Синоп [1, 22]. Цю подію поетично оспівали Іван Франко, Василь Шурат та інші поети. Про те, що апостол Андрій проповідував у Скитії, свідчать Епіфаній Кипрський (IV ст.), Евхерій Ліонський (V ст.) та інші [12, 388].

У минології імператора Василя II (976—1025) під 20 січня записано про трьох мучеників: Інна, Рима й Пінна, що були родом із Скитії. Вони були учнями ап. Андрія, продовжували навчати скитів і багатьох охрестили.

Епіфаній розказує, що ап. Андрій побував у Босфорі (Керчі), Теодосії та Херсонесі. Епіфаній користувався писаннями давніх письменників. Крім того, він сам обійшов усе узбережжя Чорного моря від Синопа до Босфора (Керчі), був у Теодосії та Херсонесі. Скрізь він чув місцеві оповідання про апостола Андрія, бачив церкви, хрести і образи ап. Андрія. Епіфаній записав назви учнів ап. Андрія, що були першими єпископами церков, які заснував апостол [30, 8—9].

На південно-західному березі Криму знаходилася стародавня грецька колонія Херсонес Таврійський, яку в наших літописах називано Корсунь. На початку нової ери це місто належало до Римської імперії. При кінці I ст. в Херсонес був засланий наступник ап. Петра папа римський Климент.

Він застав у Херсонесі велику громаду християн — близько двох тисяч. Про те, що в Херсонесі при кінці I ст. було поширене християнство, говориться у путівниках "Херсонес Таврійський" [26—29]. Мощі св. Климента віднайшов слов'янський просвітитель Костянтин (Кирило) з Солуня під час своєї подорожі до Хозарії в 860 р. Частину мощів св. Климента просвітитель залишив християнам у Херсонесі, а частину забрав із собою та згодом у 867 р. завіз до Риму. Київський князь Володимир Великий, повертаючи з походу на Корсунь у 988 р., взяв із собою корсунських священиків з мощами св. Климента (1.49). Після збудування в Києві величавої кам'яної церкви Успення Богородиці в 996 р. покладено в ній мощі св. Климента. Згодом у 1147 р. цими мощами св. Климента висвячено на Київського митрополита вченого місцевого монаха Кліма Смолятича (2А, 116). Серед мозаїчних зображень Отців Церкви в київському Софійському соборі знаходиться також св. Климент, папа римський. Пам'ять св. Климента святкує Східна Церква 25 листопада за старим стилем (8 грудня за новим стилем).

Тертуліян писав, що в II-му столітті не було міста в Римській імперії, в якому не було б громади християн. В залежності від Римської імперії в I—IV століттях нової ери було все Причорномор'я.

В IV ст. проповідували Євангеліє на Криму єпископи: Василь, Капітон, Євген, Етерій, яких Церква зарахувала до числа священомучеників. Пам'ять їх Східна Церква святкує 7 березня за ст. ст. (20 березня за новим).

Про те, що вже в IV ст. поширювалося християнство в північному Причорномор'ї, писали: Тертуліян (помер 240), Атанасій Олександрійський (пом. 373), Іван Золотоустий (пом. 404), Ієронім (пом. 420) [12, 389].

Дослідник В'ячеслав Заїкін твердив, що вже в II ст. був у Босфорі (Керчі) єпископ [21, 9] та що християнство стало в Босфорській державі панівною релігією. На першому Нікейському соборі в 325 р. брали участь: Кадм — єпископ Босфору (Керчі) та Теофіль — єпископ Готії (гористого західного Криму). Босфорські монети від 270 р. не мали міфологічних постатей, а знак хреста.

Херсонеський єпископ Етерій брав участь у 2-му Вселенському соборі в Константинополі в 381 р., єпископ Лонгін — в Ефесі на 3-му Вселенському соборі в 431 р., та на 4-му Вселенському соборі в Халкедоні в 451 р., єпископ Юрій — на 6-му Вселенському соборі в Константинополі в 680 р. На 7-му Вселенському соборі в Нікеї в 787 р. брав участь владика Стефан Суразький (з Судака). На цьому соборі засуджено іконоборство. Під час переслідування у Візантії іконопочитателів у VIII ст. прибуло на Крим багато монахів, які побудували тут ряд печерних монастирів та поселень [25, 77—78]. Найвищу гору в Західному Криму названо горою св. Петра (Ай Петрі).

У VII ст. був засланий на Крим єретиком імператором Константином II (641—668) папа римський Мартин, який помер в Херсонесі в 655 р. Східна Церква святкує пам'ять св. ісповідника папи римського Мартина 14 квітня за ст. ст. (27 квітня за новим).

У VIII ст. на Криму було 4 єпархії: Босфорська з осідком у Керчі, Херсонеська (Корсунська), Готська з осідком в Мангулі або в Успенському монастирі (в Чуфут Кале) та Суразька з осідком в Сугдеї—Судаку [24, 55].

Археологи відкрили на території колишнього Херсонеса більше ніж 70 мурованих церков, що свідчать про значне поширення християнства. Багато улличів та тиверців служили як найманці у війську Візантійської імперії, інші мали торговельні зв'язки з причорноморськими містами. Тими способами руські племена запізнавалися з християнською культурою.

В Босфорі (Керчі) зберігся до наших часів монументальний храм св. Івана Предтечі. Дослідники вказують на те, що цей храм збудовано у VIII ст. на фундаментах попередньої базиліки VI ст. У X—XIII століттях місто Керч з півостровом належало до Тмутороканського князівства [25, 143]. В околиці Керчі на окраїні селища Аршинцеве можна тепер оглянути залишки базиліки V—VI століть античної Тиритаки [25, 135]. На горі Торсель, де тепер знаходиться селище Планерське, є сліди 5 християнських храмів, серед них одного розміром 37 на 21 м [25, 139].

У наддунайській Болгарії проголошено християнство панівною релігією у 864 р. за володаря Бориса. Грецьке духовенство, яке поширювало в Болгарії християнство, користувалось грецькою мовою, яку рідко хто розумів. Коли у 866 р. прибули до Болгарії з Моравії учні слов'янських просвітителів Кирила й Мефодія, тут їх народ прийняв з радістю, тому що вони користувалися зрозумілою для народу слов'янською мовою. Вони організували тут ряд монастирів та шкіл, так що наступний володар Симеон (893—927) міг проголосити слов'янську мову не тільки церковною, але й державною [36, 14].

У 903 р. київський князь Ігор одружився у старій столиці Болгарії Плисці з племінницею володаря Симеона Оленою, яку в Києві називано Ольгою. З княгинею Ольгою прибули до Києва група вчених болгарських монахів та священник-духівник княгині. Вони привезли з собою ряд церковних та інших книжок слов'янською мовою.

Таким чином, княгиня Ольга з цією свитою монахів була першим популяризатором на Русі християнської культури та просвіти слов'янською мовою.

Ряд царгородських письменників, як Костянтин Багрянородний, Кедрин та інші записали, що патріарх Ігнатій, якого звільнив із заслання імператор Василь за старанням Апостольської столиці, у 667 р. висвятив та вислав на Русь архієпископа.

В кожному разі київські князі Аскольд і Дир, які правили в Києві в роках 860—882, були християнами. На могилі Аскольда Ольма побудував церкву св. Миколи, тому що Аскольд мав християнське ім'я Микола. У царгородському церковному уставі кінця IX ст. Русь згадується як 61 митрополія.

У 957 р. княгиня Ольга разом зі своїм священником Григорієм та великою свитою відвідала Царгород. Вона була на прийомі в імператора Костянтина Багрянородного та його дружини. Імператор відмовив княгині Ользі у сприянні введенню і поширенню християнства на Русі. Своїм синам Костянтин Багрянородний заповідав, щоб на Русь посилали не священників, а шпигунів.

Тому княгиня Ольга в 939 р. посилала посольство до німецько-римського цісаря Оттона з проханням надіслати до Києва єпископа. Спершу згодився їхати до Києва монах Лібуцій з монастиря св. Альберта в Майнці. Але під час підготовки до поїздки він захворів і помер.

Тоді згодився їхати до Києва монах монастиря св. Максиміліяна з Лотарінгії Адальберт. Він одержав єпископські свячення і прибув до Києва в 961 р. Але тут не мав успіху [33, 38]. Я думаю, що причиною цього було те, що болгарські монахи, які прибули з княгинею Ольгою, запровадили богослужіння у слов'янській мові, зрозумілій для киян, і тому вони воліли ці богослужіння, а не латину, на якій відправляв єп. Адальберт.

Доказом поширення християнства в Києві за часів князювання Ігоря та Ольги є договір у 944 р. В цьому договорі говориться, що частина посольства Ігоря були християнами і тому вони, християни, присягали в соборній церкві св. Іллі, що знаходилася в Києві на Подолі [1, 32].

Якщо була в Києві соборна церква, то це свідчить, що були тоді в Києві ще інші церкви. Запис на одному "Апостолі" говорить, що дня 11 травня 6460 р., тобто в 952 р., посвячено в Києві церкву св. Софії [31, 80].

Перебування княгині Ольги в Царгороді описав сам імператор Костянтин Багрянородний у книзі “Про звичаї візантійського двора” Тим часом у тих редакціях “Повісті временних літ”, які дійшли до наших часів, записано фантастичне та анекдотичне оповідання про залишення імператора та про хрещення княгині Ольги й тому нема загадки, що княгиня мала з собою священника.

У 962 р. княгиня Ольга заснувала місто Псков, як про те свідчить літопис міста Пскова, виявлений в рукописній книзі музейного зібрання Державного історичного музею в Москві [37, 25]. Тим часом часто можна зустрінути таке, що княгиня Ольга походила з північного Пскова, замість з болгарського міста Плиски [18, 11].

На західніх окраїнах Русі над Сяном, Дністром і Західним Бугом знаходилися Червенські міста: Перемишль, Любачів, Червень та інші. В роках 863—885 Червенські міста належали до Великоморавської держави, в якій тоді працювали слов'янські просвітителі солунські брати Кирило та Мефодій. Наступник апостола Петра папа римський Адріан висвятив їх на єпископів. Кирило помер у Римі 869 р. Мефодій повернув у слов'янські краї Моравію та Панонію і далі продовжував поширення християнства у слов'янській мові. У “Житті св. Людмили” записано, що архієпископ Мефодій висвятив 7 єпископів для слов'янських народів. Дослідники вважають, що тоді християнство також поширилося на Закарпатті та в Червенських містах, тому що вони тоді належали до Моравської держави.

В роках 980—1015 Великим київським князем був Володимир Святославович. Він завершив об'єднання всіх східнослов'янських земель та в роках 988—989 запровадив у своїй державі християнство.

Перебуваючи ще в Новгороді, Володимир заприятелював з Олафом, сином норвезького вікінга Трігвеля. Скандинавська сага говорить, що, прийнявши християнство, Олаф прибув до Києва, щоб відвідати приятеля своїх молодих літ Володимира. З Олафом був єпископ латинського обряду Павло. Згідно з цією сагою Олаф умовив і нахилив Володимира прийняти християнство [33, 41].

У 987 р. ромейський імператор Василь був змушений просити Володимира про військову допомогу проти збунтованого полководця Варди Фоки, який проголосив себе візантійським імператором. Володимир поставив вимогу, що пошле допомогу, якщо сестра імператора дасть згоду вийти заміж за Володимира. Володимир рішив поріднитися з імператорською династією, щоб підняти авторитет Київської Русі. Коли військо Володимира допомогло ліквідувати бунт Варди Фоки, імператор відтягав від'їзд своєї сестри до Києва. Щоб примусити імператора виконати своє зобов'язання, Володимир у 988 р. вирушив зі своєю армією на Крим, щоб зайняти Корсунь (Херсонес), який тоді належав до Візантійської імперії. Після здобуття військом Володимира Корсуня імператор був змушений вислати свою сестру. Володимир, повінчавшись з царівною Анною, збудував у Корсуні церкву св. Василя, тому що сам прийняв ім'я Василя. Володимир залишив Корсунь візантійцям як віно за царицю Анну, а сам забрав до Києва царицю, Анастаса та деяких інших священників корсунських, які знали слов'янську мову, мощі св. Климента папи римського, церковні посудини й ікони.

Прибувши до Києва, Володимир звелів усунути ідоли і став поширювати християнство, яке проголосив офіційною державною релігією. В “Повісті временних літ” справа охрещення киян дуже спрощена: князь наказав — народ виконав. “Повість” була написана, коли минуло більше сотні років. Тим часом найперше треба було народ підготувати, тобто вияснити правди християнської віри, а тоді щойно хрестити. Далі в ПВЛ записано, що Володимир звелів будувати церкви в Києві та інших містах і приводити людей до хрещення. Одночасно посилав князь збирати дітей і віддавати їх у книжну науку. Звичайно, тих кілька свя-

шеників, які прибули з Корсуня, не могли самі цього всього виконати. Тому всі дослідники, зокрема мовознавці, визнають, що Володимир мусив ще запросити інших священиків, які знали слов'янську мову, зрозумілу для народу. Також потрібні були богослужбні книги у слов'янській мові. Такі книги і таких священиків довелося Володимирові запросити з Болгарії, про що говорить найдокладніше історик та дослідник давньоруських літописів М. Приселков.

Володимир відмовився від послуг візантійського духовенства, тому що воно не знало слов'янської мови. По-друге, в Києві добре пам'ятали той нехристиянський і взагалі нелюдський вчинок візантійців, коли вони в 941 р. всім полоненим русичам стяли голови [12, 457]. А тоді за Володимира ще жило багато нащадків тих страчених візантійцями руських полонених.

На те, що Володимир прийняв і поширював християнство, крім Олафа, заважив також вплив бабки Ольги та жінок Володимира, з яких були християнками дві чешки, болгарка та врешті царівна Анна.

Всі дослідники давньоруських літописів на чолі з Шахматовим (1864—1920) визнають, що промова грецького філософа до Володимира та інші оповідання, які дійшли до нас у пізніших редакціях "Повісті временних літ" — це вставки вигаданих оповідань грекофільських редакторів. Дослідник Б. Греков, зокрема, твердить, що літописне оповідання про те, що Володимир перед охрещенням мав багато наложниць, — це просто пасквіль, який видумало оточення пізніших грецьких митрополитів, які після 1037 були в Києві і противилися бажанню русичів, щоб Володимира проголосити святим.

Головною спорудою Києва за часів Володимира була знаменита церква Успення Божої Матері або Десятинна, яку будовано в роках 989—996.

Це був хрестовокупольний, шестистовпий храм, оздоблений мозаїкою, фресками, різьбленими мармуровими та шиферними плитами. Храм був тринефний, оточений з трьох сторін широкими галереями. Храм не зберігся, але розкопані рештки його фундаментів свідчать, що це була величезна споруда розмірами 32 × 42 метри [39, 16].

До Київської держави відносилось від часів князя Ігоря Тмутороканське князівство, до якого належало місто Керч, в якому було поширене християнство від перших століть. В Керчі працювали від II ст. єпископи, які від VIII ст. були митрополитами. Керч була раніше столицею Босфорської держави, гербом якої був тризубець. Володимир друкував на своїх грошах теж тризубець. В літописах нема записів, хто висвячував священиків для церков Володимира, які він ставив по всіх містах своєї держави. Володимир міг просити митрополита з Керчі, щоб той висвячував йому священиків. Для висвячування духовенства Володимир також міг запрошувати болгарського патріарха, як це припускають деякі дослідники. В кожному разі, це не подобалось пізнішим грекофільським редакторам літописів і тому вони пропустили такі неприємні для них відомості у своїх списках.

Прийняття християнства змінило міжнародне становище Київської Русі. В літописах затримались відомості про те, що тричі Володимир приймав посольства від Апостольської столиці (988, 991, 1000), а два рази посилав свої посольства до Риму (994, 1001 роки). Дипломатичні зв'язки мав Володимир також із Чехією, Мад'ярщиною, Німеччиною, Польщею, Швецією, Норвегією та Візантією.

Справу Володимира Великого продовжував його син Ярослав, який був Великим київським князем у 1019—1054 роках. За Ярослава остаточно утвердилось в Київській державі християнство.

У 1021 р. Ярослав Мудрий вислав посольство до римського папи Бенедикта VII з проханням, щоб він прислав до Києва єпископа. До Києва прибув єпископ болгарського походження Олекса, але мусив від'їхати без успіху, тому що тут народ волів богослужіння слов'янською мовою, яка йому була зрозуміла, а латини народ не розумів.

Центральною спорудою Києва, домінуючою в архітектурному ансамблі міста Ярослава, був тринадцятикупольний собор св. Софії, тобто Божої Премудрости. Софійський собор було видно з усіх кінців Києва, Софійський собор — це не тільки центр релігійного життя Русі, але й чудова пам'ятка культури та мистецтва, що мала великий вплив на дальший розвиток архітектури та монументального живопису усієї давньої Русі.

В 1037—1054 роках Ярослав Мудрий збудував патрональні монастирі з церквами св. Юрія та св. Ірини.

У 1039 р. прибув до Києва перший грецький митрополит з Візантії Теопемпт. Після того як в 1043 р. за наказом візантійського імператора випалено очі 800 руським полоненим, Теопемпт мусів забиратися з Києва. У 1051 р. собор руських єпископів вибрав Київським митрополитом місцевого вченого монаха Іларіона. До наших часів зберігся ораторський твір Іларіона “Слово о законі і благодаті” захищаючи незалежність руської Церкви і Київської держави від посягань Візантії, Іларіон твердить, що Володимир прийняв християнство не внаслідок візантійського впливу, а з власної ініціативи через безпосереднє натхнення від Бога [19, 47].

В роках 1037—1039 був написаний найдавніший Київський літописний звід. Деякі дослідники припускають, що автором його був згадуваний письменник-публіцист Іларіон [41, 148]. У цьому ж часі постав Києво-Печерський монастир, з якого вийшла плеяда літописців та письменників: Никон, Іван, Теодосій Печерський, Нестор, Полікарп, монах Яків та інші. Вихованцями монастиря були: художник Аліпій, лікарі Агапіт і Вірменин та ряд інших видатних культурних діячів Русі.

Одночасно, коли в Києві володів Ярослав Мудрий, у Чернігові від 1024 р. володів його брат Мстислав, якого ще Володимир у 988 р. направив у Тмутороканське князівство. Мстислав побудував у Тмуторокані в 1022 р. кам'яну церкву Богородиці, а згодом від 1031 р. будував у Чернігові собор Преображення Христа, відомий як Спаський собор, який зберігся до наших часів.

З XI ст. затишилися найдавніші датовані пам'ятки київської писемності: “Остромирове Євангеліє” та “Ізборники” 1073 і 1076 років.

“Ізборники” називають Святославовими, хоча за деякими ознаками перший з 1073 р. був написаний на замовлення князя Ізяслава. Це збірник різних творів грецьких авторів богословсько-філософського змісту, метою якого було дати швидку відповідь на тлумачення євангельських текстів, догматичних, філософських та природничих уявлень того часу. Другий “Ізборник” 1076 р. складено київським книжником, на що вказує допис до післямови.

Під час княжих усобиць син Ярослава Мудрого Ізяслав звертався за допомогою до польського короля та до німецького цесаря, а навіть вислав свого сина Ярополка-Петра до папи римського Григорія VII. Папа Григорій VII коронував Ярополка-Петра на короля і другу корону вислав для Ізяслава. Також зобов'язав польського короля дати допомогу Ізяславу. Про коронацію Ярополка збереглися цікаві мініатюри у Трірському псалтирі [17, 69—70].

За Ізяслава та його сина Святополка Київ був поширений на Михайлівську гору, де у 60-ті роки XI ст. Ізяслав побудував монастир св. Дмитра, а в ньому церкву св. Петра. У 1108 р. син Ізяслава Святополк в цьому монастирі спорудив Михайлівський Золотоверхий собор, який був одним з шедеврів давньоруської архітектури (знищений сталіністами 1936 р.).

В роках 1075—1089 збудовано в Києво-Печерській лаврі величавий Успенський собор (підірваний на початку німецької окупації 1941 р.).

В роках 1070—1088 Всеволод Ярославич збудував у Видубичах під Києвом величаву Михайлівську церкву.

У 1113 р. монах Києво-Печерського монастиря Нестор закінчив “Повість временних літ” — найславетніший історичний твір Київської

Руси. Нестор написав також “Читання про життя і згублення... Бориса і Гліба” та “Життя Теодосія, ігумена Печерського”

Ідеологія “Повісті временних літ”, яку проводив Нестор, не сподобалась Володимирові Мономахові. Тому він відібрав літописання від Печерського монастиря та віддав у Видубицький монастир, який був родинним монастирем Всеволодичів. Володимир доручив ігуменові цього монастиря Сильвестрові переробити “Повість временних літ”. Сильвестер закінчив свою редакцію “ПВЛ” у 1116 році. Між іншим, Сильвестер дописав до “ПВЛ” легенду про побут апостола Андрія на київських горах.

Але Володимир Мономах не був задоволений тими невеликими змінами, які вніс Сильвестер у так звану другу редакцію “ПВЛ”. Володимир закликав з Новгороду свого сина Мстислава й доручив йому скласти нову редакцію “ПВЛ”. Першою дружиною Мстислава була шведська королівна Христина, другою — дочка новгородського посадника Дмитра.

Дочка Мстислав видав заміж за Сігурта Норвезького, Еріка Датського, Канута Обостритського і візантійського імператора. Мстислав знайшов монаха, якого Рибак назвав “Ладожанином”, який згодився написати внову редакцію “ПВЛ” так, як цього бажали Володимир Мономах та Мстислав. Вони усунули всі ті фрагменти “ПВЛ”, які їм не подобались, а замість них наказали вписати нові проварязькі та прогрьцькі оповідання та легенди.

Тому що Володимир зайняв незаконно київський стіл у 1113 р. проти рішень Любецького з'їзду з 1097 р., Мстислав з Ладожанином постарались доказати, що князі можуть займати столи також на запрошення бояр [14, 97]. Ладожанин вписав тенденційну легенду про запрошення до Новгороду трьох варязьких братів Рюрика, Сінеуса і Трувора. Тим часом “брати” Рюрика з'явилися внаслідок неправильного перекладу скандинавської саги, в якій оповідається, що Рюрик прийшов зі своїми родичами (сіне усе) та вірною дружиною (тру вар) [10, 298].

Ці тенденційні оповідання Ладожанина послужили приводом для деяких істориків, щоб видумати норманську (варязьку) теорію організації руської державності. Третю редакцію “ПВЛ” датують 1118 р.

Цілу історію переробок і редакцій “ПВЛ” найкраще прояснив О. Шахматов [40].

У зв'язку з прийняттям християнства на Русі вже в XI—XII ст. стають досить частими паломництва до різних релігійних центрів і особливо до св. Землі (Палестини). За переказами, на Афон мандрував монах Києво-Печерського монастиря Антоній. Є відомості, що в 1062 р. до св. Землі ходив ігумен цього ж монастиря Варлаам.

В роках 1106—1108 відбував паломництво до св. Землі ігумен Данило, який залишив твір “Житє и хоженє, Руськыя земли игумена”

Видатним письменником, проповідником та церковно-політичним діячем Київської Русі був Кирило Турівський (1130—1182), що був монахом, а згодом турівським єпископом. Він автор багатьох проповідей і повчань.

На Русі росла кількість величних соборів і церков. Найбільш відомими будівлями київської архітектурної школи XII ст. були: церква Богородиці Пирогощі (згадується у “Слові о полку Ігоревім”), збудована у 1132 р. на торговій площі на Подолі, Кирилівська церква, збудована близько 1146 р. чернігівськими князями Ольговичами, та Василівська церква, збудована в 1183 р.

Автор давньоруської поеми “Слово о полку Ігоревім” говорить про те, що галицький князь Ярослав Осмомисл (1053—1087) посилав свої війська у хрестовий похід, який організувало західноєвропейське лицарство, щоб визволити св. Землю від мусульман:

І з вітцівського престола
У султанів мечеш стріли.

У 1147 р. Собор руських єпископів, який відбувся за київського князя Ізяслава Мстиславовича, вибрав Київським митрополитом місцевого вченого монаха Зарубського монастиря Кліма Смолятича. Його висвятили соборні єпископи мощами папи римського св. Климента, які переховувалися у Десятинній церкві.

Климент Смолятич був видатним проповідником. Він згадується у літопису як учений і філософ, якого ще в Руській землі не було. До наших часів дійшов тільки один твір Климента — “Послання пресвітеру Томі” Тома дорікав Климентові, що той у своїх творах опирався на Гомера, Арістотеля і Платона. Смолятич пояснював біблійні тексти в алегорично-символічній манері.

Цінним історичним пам'ятником є “Київський літопис”, який обіймає події 1118 р. по 1198 рік.

У “Київському літописі” є опис зайняття Києва військами суздальського князя Андрія Юрійовича 12 березня 1169 р.:

І грабували вони два дні увесь город — Подол, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі ці... І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні [23, 137].

Це чи не перший випадок в історії Київської Русі, коли князь-християнин в ході княжих усобиць учинив таку наругу над загальнолюдськими християнськими святинями.

Але особливо сильного удару зазнала Київська Русь, а отже і християнська Церква під час татаро-монгольської навали. Та це вже інша сторінка історії християнської Церкви на українських землях.

Львів

1. Повість временних літ. Пер. В. Близнець. — Вітчизна. — № 3. — 1980. — С. 16—91.
2. Київський літопис. Пер. Л. Махновець. — Київ, 1984.
- 2а. Київський літопис. Пер. Л. Махновець. — Київ. — № 6. — С. 39—145.
- 2б. Київський літопис. Пер. Л. Махновець. — Київ. — № 7. — С. 86—145.
- 2в. Київський літопис. Пер. Л. Махновець. — Київ. — № 8. — С. 100—158.
3. Галицько-Волинський літопис. Пер. Л. Махновець. — Жовтень. — № 7, Львів, 1982. — С. 13—91.
4. Русская старина. — Т. 59, июль 1888. — СПб. — С. 215—224.
5. Наша культура. — № 9, Варшава, 1970. — С. 14.
6. К. Динков. Загадка великого життя. — Молодь України, № 235, 29, XI, 1963. — С. 4.
7. АН СССР, Институт истории, Исторический архив, т. 7. — М., 1961. — С. 207—253.
8. Б. Рыбаков. Первые века русской истории. — М., 1964.
9. Б. Рыбаков. Первые веки истории Руси. — В-ва, 1983.
10. Б. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества. — М., 1982.
11. Д. Иловайский. Княжий период Украины-Руси. — Тернопіль, 1886.
12. Б. Д. Греков. Киевская Русь. — Л., 1953.
13. Ф. Нусты. История Косцюла русского. — Кракув, 1857.
14. В. В. Мавродин. Очерки истории СССР. Древнерусское государство. — М., 1956.
15. О. Д. Радченко. Поема в камені і фарбах. — Київ, 1972.
16. Історія українського мистецтва в 6 т., т. 1. — К., 1966.
17. С. О. Висоцький. Про що розповідали давні стіни. — К., 1968.
18. Наша культура. — № 1. Варшава, 1984. — С. 11—13; 1978.
19. М. С. Грицай та ін. Давня українська література. — Київ, 1978.
20. Слово о полку Игоревім. — Київ, 1955.
21. В. Заїкін. Зарис дзеюв устрою Косцюла всходньо-словянського. — Львів, 1939.
22. П. П. Талочко. Історична топографія стародавнього Києва. — Київ, 1972.
23. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. — Київ, 1984.
24. А. Л. Якобсон. Крым в средние века. — М., 1973.
25. Дорогой тысячелетий. — Симф., 1978.
26. Херсонес Таврический. — Симф., 1972.
27. А. Й. Полканов. Судак. — Симф., 1978.
28. А. С. Петрушевич. Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах. — Львів, 1882.
29. С. Славыч. Город-герой Керчь. — Симф., 1976.
30. И. Малишевский. Сказание о посещении Русской страны ап. Андреем/Владимирский Сборник. — К., 1888.
31. Е. Голубинский. История Русской Церкви. — М., 1901.

32. М. Д. Приселков. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XIII веков. — СПб., 1913.
33. В. Я. Рамм. Папство и Русь в X—XV веках. — Н. Л., 1959.
34. Б. Рыбаков. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — М., 1972.
35. Ю. Н. Воронов. О мире архитектурных памятников Абхазии. — М., 1978.
36. В. Д. Андреев. История болгарской литературы. — К., 1978.
37. О. Бевзьо. Львівський і Острозький літописець. — К., 1971.
38. АН УРСР. Інститут археології. Стародавній Київ. — К., 1975.
39. Г. Н. Логвин. По Україні. — Київ, 1968.
40. О. О. Шахматов. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб., 1908.
41. Історія Києва. У 3 т., т. 1. — Київ, 1986.

Володимир Сергійчук

СЛОБОЖАНЩИНА В ЕТНОДЕРЖАВОТВОРЧИХ ЗМАГАННЯХ УКРАЇНЦІВ XVII—XX століть

Серед мільйонів українців, які проживають сьогодні за межами УРСР, значна частина їх мешкає в східних районах Слобожанщини, що входять до складу Курської, Білгородської та Воронежської областей Російської Федерації. Позбавлення можливості вчити своїх дітей рідною мовою в школах, відсутність місцевих українських газет і журналів, радіомовлення, закладів культури, вузів спричинилося до майже суцільної русифікації.

Це — результат успішного "трансформування" великодержавної політики російського царизму в так звану ленінську національну політику на практиці. І цей процес, на жаль, торкнувся не лише слобідських українців на Курщині, Білгородщині, Вороніжчині. Повальна русифікація зачепила й регіон власне української Слобожанщини, де рідна мова активно витіснялася з дитсадків, шкіл, технікумів, вузів, не кажучи вже про офіційні установи.

Заяви на високому рівні, що "Харьков — это русский город", викликали нову хвилю піднесення в тих, хто і сьогодні хотів би навіть самим існуванням України завдячувати колонізаторській місії Російської імперії на півдні. У газетах південних і східних областей публікуються "відкриття", що Харків закладений указом російської імператриці в 1750 році, що Слобожанщина була заселена українцями, "коли ці землі вже були частиною Росії"¹.

Усе це змушує повернутися до історичних фактів, що стосуються освоєння Дикого поля в межах Слобожанщини. Що передусім слід зауважити? А те, що першим першопрохідцем у цих місцях, на наш погляд, необхідно назвати українського князя Дмитра Вишневецького, котрий уже 1559 року поставив тут заслін безкарним грабіжницьким походам кримської орди на землі Московської держави. Це саме з його козаками-запорожцями *месяца февраля отпустиль царь и великий князь Дмитрия Ивановича Вишневецкого на Донець, а велель ему приходити на Крымские улусы, суда поделавь...*² І саме тут, на території майбутньої Слобожанщини, відбуваються його перші сутички з ордою: *побиль крымцовь на Яйдаре близко Азова: было ихь полтретьяста человекь, а хотели ити под казанские места войною... Да шель Мишка Черкашенинь ко князю Дмитрию же и побил крымцевь вверхь Донца Северского и четырехь языковь крымскихь ко государю прислалъ*³.

Використання українського козацтва на цих землях в інтересах Москви відбувається і пізніше. Так, 1582 року царською грамотою дозволялося відпустити з Путивля в поле 45 черкас⁴. 1589 року прийшли на Донець запорожці на чолі з отаманом Матвієм Федоровичем⁵. Тоді ж тут діяли черкаські отамани Яків Лисий, Агей Мартинович⁶. А 1593 року велено черкасамъ запорожскимъ гетьману Криштофу Косицкому и